

Бондаренко Н.О.

**Протистояння влади і нелегальних
релігійних організацій на Вінниччині
(I пол. 1970-х рр. XX ст.)**

Діяльність нелегальних релігійних організацій в УРСР у належить до маловивчених проблем у сучасній українській історіографії. Праці радянських дослідників, які стосуються даного питання, мають чітку антирелігійну спрямованість і далекі від об'єктивних оцінок. Основним завданням такої літератури було виховання у населення ворожого ставлення до релігії і, в першу чергу, до релігійних громад, які не належали до офіційно зареєстрованих¹. Дана розвідка ґрунтується на матеріалах Державного архіву Вінницької області. Основним джерелом інформації послужили звіти уповноваженого Ради у справах релігій при Раді Міністрів СРСР по Вінницькій області.

Метою нашого дослідження є розкриття умов існування підпільних релігійних груп у Вінницькій області у першій половині 70-х рр. XX ст.

Релігійне питання на Вінниччині постійно перебувало у полі зору партійних та радянських органів влади, оскільки активність віруючих в області, незважаючи на наполегливу антирелігійну агітацію, не зменшувалася. Значне занепокоєння у влади викликали релігійні общини, віруючі яких не погоджувалися реєструватися, вступаючи таким чином у конфлікт із владою.

Контроль за діяльністю релігійних об'єднань здійснювався комісіями сприяння при виконкомах районних, сільських і

¹ *Арестов В.Н.* Баптизм без маски. – Х.: Высшая школа, 1983. – 120 с.; *Белов А.В.* Секты, сектанство, сектанты. – М.: Наука, 1978. – 152 с.; *Дорош Є.А.* Реакційна діяльність релігійних сектантських організацій. – К.: Наукова думка, 1976. – 172 с.; *Клибанов А.И.* Религиозное сектанство в прошлом и настоящем – М.: Политиздат, 1973. – 256 с.; *Лялина Г.С.* Баптизм: иллюзии и реальность. – М.: Политиздат, 1977. – 175 с.; *Подоляк В.* Баптизм: криза віровчення. – К.: Політвидав України, 1978. – 119 с.; *Дмитренко М.П.* Антигуманізм п'ятидесятницької науки життя. – К.: Наукова думка, 1974. – 64 с.; *Дорош Є.А.* Реакційна діяльність релігійних сектантських організацій. – К.: Наукова думка, 1976. – 172 с.

селищних рад депутатів. Для досягнення найбільшої ефективності у цій справі використовувалися різноманітні методи. Виконуючи партійні і урядові рішення з контролю за діяльністю релігійних об'єднань і правильному застосуванню законодавства працівники апарату уповноваженого Ради у справах релігій при Раді Міністрів СРСР по Вінницькій області виступали з роз'ясненням законодавства про культу на районних семінарах голів сільських рад і секретарів первинних партійних організацій, на семінарах і нарадах секретарів райвиконкомів, на обласних семінарах лекторів атеїстів, в університеті марксизму-ленінізму при міськкомі КП України; на постійно діючих курсах перепідготовки партійно-радянських працівників.

Міськвиконкомам надавалася практична допомога у здійсненні контролю за діяльністю релігійних об'єднань і правильному застосуванню законодавства про культу. Робота з контролю проводилася у взаємодії з місцевими партійними, радянськими, адміністративними органами і суспільними організаціями. Про стан релігійності населення в області, тенденції і процеси, які відбувалися в релігійних течіях постійно інформувалася секція атеїзму при товаристві «Знання». Такі контакти допомагали органам влади покращувати роботу з налагодження атеїстичної пропаганди серед населення².

Антирелігійна робота в області посилилася після постанов ЦК КПРС від 16 червня 1971 р. «Про посилення атеїстичного виховання населення» та ЦК КПУ від 10 жовтня 1973 р. «Про посилення боротьби з незареєстрованими сектами». З метою їх успішного виконання бюро обкому партії зобов'язало партійні та громадські організації посилити виховну роботу серед віруючих, визначило завдання з контролю за нелегальними общинами і припинення діяльності лідерів нелегальних релігійних общин.

У кожному РК і МК КПУ було розроблено і затверджено плани з атеїстичного виховання населення на 1973–1975 рр., у яких передбачалося посилення роботи з контролю за культура-

² Державний архів Вінницької області (далі – ДАВінО). – Ф. П-136, оп. 64, спр. 152. – Арк. 40–42.

ми. У кожному районі були створені ради з атеїзму. Питання атеїстичної роботи, контролю за дотриманням релігійного законодавства і протидії діяльності лідерів нелегальних общин були предметом обговорення на засіданнях бюро і пленумів Вінницького МК КПУ, Літинського, Жмеринського, Хмельницького, Тульчинського, Козятинського та інших райкомів партії. Цілий ряд питань, пов'язаних з релігією, обговорювався радянськими органами. Зокрема, 24 січня 1974 р. на засіданні виконкому Вінницької облвиконкому слухалося питання «Про стан дотримання законодавства з релігійних культур у Хмельницькому районі». При обговоренні звіту райвиконкому на засіданні облвиконкому аналізувалося становище релігійної ситуації, викривалися причини недоліків і визначалися відповідні завдання. Крім того, апарат уповноваженого Ради у справах релігій брав участь у підготовці питань на засіданнях виконкому, давав довідковий матеріал членам бюро обкому і виконкому обласної ради, особам, які виїздили в райони області для участі в роботі районних партійних і радянських форумів.

У результаті такої практики постійно загострювалася увага партійних і радянських організацій на місцях до питань діяльності релігійних общин, що заставляло їх знати релігійну ситуацію, допомагати оперативно ліквідувати виявлені недоліки.

При здійсненні контролю апарат уповноваженого Ради у справах релігій опирався на широке коло громадськості, працював у тісному контакті з партійними, радянськими, комсомольськими і адміністративними органами. Тож райвиконкоми на місцях стали сміливіше вирішувати питання, що були пов'язані з організацією контролю за діяльністю релігійних общин, запровадженням нових свят і обрядів, розглядом скарг громадян, відводом небажаних для влади осіб зі складу виконавчих органів релігійних громад.

Також підвищилася роль районних, міських, сільських і селищних рад у контролі за діяльністю релігійних течій на території області. При них були навіть створені відповідні комісії сприяння. Всього таких комісій і груп на 1975 р. було створено 682 із загальною кількістю в них більше 4 тис. осіб. За їх участі проводилося спостереження, аналізувалася діяльність релігій-

них общин, виявлялися порушення законодавства про культу. Залучення широкої громадськості до контролю за діяльністю релігійних об'єднань давало можливість уповноваженому Ради робити контроль більш глибоким і дієвим. Перш за все, це стосувалося упорядкування мережі релігійних об'єднань, виявлення і уточнення списків віруючих «сектантів» і їх лідерів тощо. Ця робота проводилася у кожному районі, у кожному селі.

Основна увага відносно нелегальних общин зосереджувалася на припиненні підпільних зібрань та місіонерської діяльності. Великі труднощі у влади були в питанні вивчення проповідницької діяльності, оскільки кадри були не надто підготовлені, тому не усі могли вловити зміст проповідей. Крім цього, великим недоліком уповноважений Ради вважав те, що в ході перевірок дуже слабо індивідуально вивчалися настрої віруючих, їх ставлення до релігійних культів. Не скрізь у повному складі працювали комісії сприяння, у роботі деяких з них не було глибини аналізу релігійної ситуації, не було узагальнень, які б надавалися партійним організаціям.

Серед форм і методів контролю виділялися, по-перше, контакти і бесіди з віруючими, служителями культів, членами виконавчих органів релігійних общин стосовно законодавства про культу. По-друге, це особисті спостереження представників влади за ходом молитовних зборів, свят, обрядів, прослуховування проповідей, перевірка скарг і заяв тощо. У роботі апарату уповноваженого Ради у справах релігій при Раді Міністрів СРСР по Вінницькій області використовувалися також можливості «довірительної» інформації, міжконфесійних протиріч у середовищі того чи іншого релігійного об'єднання. Обізнаність про внутрішні процеси общин дозволяла уповноваженому Ради у справах релігій у ряді випадків нейтралізувати дії віруючих. По-третє, це були ділові контакти і взаємообмін інформацією з партійними, комсомольськими, адміністративними і фінансовими органами.

З метою надання практичної допомоги комісіям сприяння райвиконкомів і сільських рад у роботі з контролем за діяльністю релігійних об'єднань і припиненню діяльності лідерів неле-

гальних релігійних громад, вивченню процесів, які відбувалися у середовищі віруючих, працівники апарату уповноваженого Ради у справах релігій регулярно виїздили у райони області. За їх результатами складалися довідки, багато з яких направлялися у райвиконкоми і райкоми партії, а деякі у відділ пропаганди і агітації обкому КПУ і в обласний виконком. Серед недоліків, на які вказував уповноважений Ради і які ускладнювали релігійну ситуацію в області було те, що деякі працівники місцевих радянських органів районів помилково вважали відмову у реєстрації обцин, або зняття їх з реєстрації найбільш ефективним засобом обмеження впливу релігії на населення. Крім того, шляхом штучного заниження даних про фактично діючі релігійні громади і групи вони намагалися прикрасити релігійну ситуацію в області. Також, як вважав уповноважений Ради у справах релігій С. Куликов, певну шкоду справі боротьби з релігією наносило невинуватене адміністрування, яке мало місце у ставленні до віруючих у Томашпільському, Калинівському, Хмільницькому та інших районах. Воно проявлялося у безпідставних штрафних рядових віруючих, регламентуванні церковних служб, неаргументованій відмові ремонту культових будівель. Усе це лише ще більше налаштовувало віруючих проти радянського релігійного законодавства і радянської влади взагалі та укріплювало їх релігійні переконання³.

Однією з релігійних течій, що діяла на території Вінницької області нелегально і не бажала реєструватися, створюючи, таким чином, безліч проблем для органів влади, була «Рада церков Євангельських християн-баптистів» (РЦЄХБ). Після відділення від Церкви Євангельських християн-баптистів, що була офіційно зареєстрована, ця релігійна течія діяла незалежно від неї і на реєстрацію не погоджувалася. Віруючих «Ради церков» органи влади називали баптистами-розкольниками.

На 1 січня 1971 р. на території області зареєстрованих обцин християн-баптистів було 60, баптистів-розкольників, що діяли підпільно, було 11 груп. До їх складу входило 200 осіб. Члени «Ради церков ЄХБ» уникали демонстративних і провока-

³ ДАВінО. – Ф. П-136, оп. 67, спр. 131. – Арк. 55–61.

ційних дій, конфліктів із владою, однак були стійкими у вірі і від своїх переконань не відмовлялися. Усі групи проводили нелегальні молитовні збори, але більш обережно, ніж у попередні роки, постійно змінюючи місця зборів і час їх проведення. Серед послідовників РЦЄХБ посилювалося виготовлення і поширення нелегальної літератури, яка викривала демагогічність радянського законодавства стосовно релігії. Зокрема, у кінці 1970 р. поширювалося звернення «Ради церков» до всіх віруючих під назвою «Да будет все едино», у якому в різкій формі характеризувалися органи влади. Цього ж року група баптистів-розкольників Вінниці підняла питання про реєстрацію, у чому їй було відмовлено. Один з лідерів розкольників Вінницької групи А. Є. Задоянчук у бесіді з представниками уповноваженого Ради у справах релігій при Раді Міністрів СРСР по Вінницькій області 8 грудня 1970 р. заявив, що неможливо сприймати такі закони, коли над віруючими знущуються, їх б'ють, палять. Такі закони суперечать законам Божим⁴.

На початку 1970 р. в усіх великих групах розкольників були проведені загальні молитовні збори, на яких обговорювалося питання об'єднання двох сторін ЄХБ. Лідери груп розкольників заявили, що об'єднання можливе лише при умові, коли «Раду церков» визнають духовним центром, а ВРЄХБ (Всесоюзна рада Євангельських християн-баптистів) — покається. Віруючі деяких груп почали ходити на спільні богослужіння у зареєстрованих общинах, однак з осені 1970 р., через наполягання лідерів «Ради церков», така практика припинилася. Голова групи розкольників Вінниці Машніцький Н.А. у бесіді з пресвітером ЄХБ Вінницької общини Почапським В.К. заявив: «Ми далі не можемо відвідувати зареєстровані будинки, від цього втрачаємо свою організаційну структуру. Ми вирішили укріпити свою Церкву, а не послаблювати її». За порушення законодавства про культу 4 лідерів розкольників у 1970 р. притягали до адміністративної відповідальності⁵.

⁴ ДАВінО. – Ф. П-136, оп. 63, спр. 132. – Арк. 32–34.

⁵ Там само. – Арк. 35.

Станом на початок 1972 р. влада встановила, що лідери розкольників дещо змінили форми діяльності. Молитовні збори проводили дрібними групами, припинили будь-які контакти із зареєстрованими общинами, забороняли своїм послідовникам відвідувати зареєстровані молитовні будинки. Так, у селі Якимівці Іллінецького району послідовники «Ради церков» припинили відвідувати зареєстрований молитовний будинок і проводили збори у різних будинках своїх одновірців малими групами.

У селі Борівка Могилів-Подільського району у 1971 р. послідовники «Ради церков» об'єдналися з зареєстрованою общиною. Однак, декотрі з них, потрапивши в її виконавчий орган, почали агітувати віруючих відмовлятися від виконання радянських законів про релігію і церкву, допускали до проповіді голову розкольників Баська з Молдови, підбурювали віруючих не сприймати ніяких настанов ВРЄХБ і т. ін. Усе це призвело до того, що виконавчий орган общини відмовився надати органам влади необхідну інформацію про діяльність релігійного об'єднання, що передбачалося законодавством про релігійні культу⁶.

З «Ради церков ЄХБ» продовжувала надходити в групи розкольників література під назвою «Братський листок», яку вони нелегально друкували та інші друковані видання, де викривалося законодавство про релігійні культу і пристосуванська лінія ВРЄХБ стосовно державних законів.

У червні 1971 р. у Вінницю з Швеції прибув за приватною візою на три місяці емісар «Слов'янської місії» С. Т. Чернійчук. За відомостями уповноваженого Ради у справах релігій по Вінницькій області він отримав вказівки від генерального секретаря місії Мартинсона стосовно вироблення лінії поведінки на час перебування в СРСР, способів встановлення зв'язків із потрібними людьми й отримання необхідних відомостей. Послуговуючись ними, а також родинними зв'язками (Чернійчук народився у селі Кам'янка Липовецького району), він мав зібрати широкі відомості про становище Церкви в СРСР. Крім цьо-

⁶ ДАВінО. – Ф. П-136, оп. 64, спр. 152. – Арк. 28–29.

го, він мав встановити в Москві, Києві та Вінниці надійний зв'язок з послідовниками «Ради церков ЄХБ», через яких планувалося надсилати Церкві матеріальну підтримку. Також Чернійчук мав записати на плівку якість релігійних радіопередач, що транслювалися на СРСР з Монте-Карло, Еквадору, Південної Кореї та поширити релігійну літературу серед віруючих на території СРСР. Перебуваючи у Вінниці Чернійчук встановив зв'язок з активістами «Ради церков ЄХБ» М. Яцюком та Н. Машніцьким. Органи держбезпеки завадили діяльності Чернійчука, затримавши його та вилучивши велику кількість антирадянської літератури. Обласна газета «Вінницька правда» від 3 вересня 1971 р. надрукувала статтю «Сльози пастора Сави з Швеції», що «викривала» діяльність Чернійчука, а адміністративні органи видворили його за межі території СРСР⁷.

Постійно стежачи за віруючими влада встановила, що деякі групи розкольників систематично прослуховували релігійні радіопередачі, які транслювалися з Монте-Карло. Зокрема, лідер групи «Ради церков» села Лозове Могилів-Подільського району В. Корчун збирав однодумців на своїй квартирі і тричі на тиждень слухав релігійну пропаганду з Монте-Карло.

З огляду на постійну активність віруючих місцева влада була змушена посилити контроль за діяльністю груп розкольників. Так, у Вінниці в серпні 1971 р. був притягнутий до кримінальної відповідальності лідер розкольників Н. А. Машніцький за ч. 2 ст. 138 КК УРСР на 2 роки 6 місяців позбавлення волі, а 15 жовтня 1971 р. були засуджені на 3 місяці примусових робіт кожен: А. Є. Задоянчук та А. Т. Тисячук як активні послідовники «Ради церков ЄХБ». Також в Іллінецькому районі було притягнуто до адміністративної відповідальності 3 особи, в Могилів-Подільському та Шаргородському районах — по одній особі. Влада докладала основні зусилля у боротьбі з розкольниками на припинення діяльності їх лідерів та розтлумачення законодавства рядовим віруючим, з метою відриву їх від очільників Церкви⁸.

⁷ ДАВінО. – Ф. П-136, оп. 63, спр. 132. – Арк. 29–30.

⁸ Там само. – Арк. 30–31.

У 1972 р. лідери груп розкольників створили у Вінниці спеціальну групу молоді з вивчення релігії. Школою керували лідери С. Г. Огородник і А. Т. Тисячук. Розкольники продовжували регулярно отримувати релігійну літературу та різні вказівки, які поширювалися серед одновірців. Ці видання вони намагалися також читати серед віруючих зареєстрованих груп. У грудні 1972 р. у Вінниці в баптиста-розкольника А. Н. Гончара було вилучено велику кількість літератури духовного центру «Ради церков ЄХБ». За фактом вилучення літератури міська прокуратура відкрила кримінальну справу. В ході її провадження було проведено додаткові обшуки у деяких послідовників розкольників, в яких також була вилучена подібна література.

Влада фіксувала, що в деяких колишніх групах розкольників, які приєдналися до зареєстрованих общин, мали місце факти відновлення незаконної діяльності. Так, в общині села Гранів Гайсинського району колишні послідовники «Ради церков» допускали до проповіді активного лідера розкольників С. Г. Огородника, читали в общині лист загиблого солдата Мойсеєва. Група в Погребищі надавала фінансову підтримку «Раді церков ЄХБ», не здійснюючи при цьому відрахувань ВРЄХБ і старшому пресвітеру ВРЄХБ області⁹.

Уповноважений Ради у справах релігій по Вінницькій області С. Жуликов нарікав, що діяльність розкольників припинялася слабо. Послідовники «Ради церков» активізували у 1972 р. діяльність у Вінниці, Іллінецькому, Могилів-Подільському і Шаргородському районах, однак до адміністративної відповідальності було притягнуто лише 4 особи: в Іллінецькому районі — 3, у Шаргородському — 1 особу. Щоб посилити пильність органів влади 22 вересня 1972 р. на ім'я керівництва області була направлена інформація про недостатність роботи адміністративних органів з припинення незаконної діяльності лідерів розкольників та інших общин, що не були зареєстровані¹⁰.

Впродовж 1974 р. органи влади дозволили збільшити кількість зареєстрованих общин. Виконуючи постанову ЦК КП Ук-

⁹ ДАВінО. – Ф. П-136, оп. 65, спр. 148. – Арк. 28–29.

¹⁰ Там само. – Оп. 63, спр. 132. – Арк. 29.

раїни від 9 жовтня 1973 р. про припинення незаконної діяльності незареєстрованих общин і реєстрацію тих, які дотримувалися законодавства, було додатково зареєстровано 11 філій. Уповноважений Ради у справах релігій констатував, що проведені заходи сприяли упередженню незаконної діяльності послідовників «Ради церков» у цих групах. Всього серед зареєстрованих баптистів нараховувалося 3414 осіб. Баптистів-розкольників було 9 груп, у яких зберігалася стала кількість віруючих — близько 180 осіб.

Незважаючи на активну роботу різних органів з пропаганди серед віруючих необхідності реєстрації, лідери груп розкольників вчили своїх послідовників не визнавати радянське законодавство про релігійні культу, ставитися до нього з недовірою, будь-яке положення закону трактувати як таке, що суперечить релігійним поглядам «Ради церков». Особливе занепокоєння у органів влади викликали видання «Ради церков», зокрема, четвертий номер «Братського листка», «Надзвичайне повідомлення видання “Християн”» та деякі інші. Вони були розцінені за своїм змістом як антидержавні, що виходили з ідей антикомунізму, антирадянщини, а релігійними поглядами лише прикривалися.

На думку уповноваженого Ради, лідери розкольників навчали своїх послідовників саботувати законодавство та використовували різні нагоди, щоб посилити у своїх однодумців ненависть та озлобленість до усього радянського. Так, лідер Вінницької групи Н. А. Машніцький, який повернувся у місто після відбуття покарання, у травні 1974 р. разом із групою молоді у кількості більше десяти осіб у знак протесту за переслідування їх органами влади відправив на адресу Президії Верховної Ради СРСР паспорти з проханням позбавити їх громадянства СРСР (у 1974 р. він надсилав паспорт у Президію Верховної Ради СРСР двічі)¹¹.

Робота органів влади з об'єднання віруючих «Ради церков ЄХБ» з зареєстрованими общинами ВРЄХБ велася в основному у Вінницькій групі. У апараті уповноваженого Ради було

¹¹ ДАВінО. – Ф. П-136, оп. 67, спр. 131. – Арк. 30.

сподівання, що коли станеться об'єднання у Вінниці, то об'єднаються віруючі і на периферії. У серпні 1974 р. була досягнута домовленість між сторонами, що баптисти-розкольники будуть проводити свої молитовні збори в зареєстрованому будинку ВРЄХБ у відведені дні і години. У певні дні молитовні збори мали проводитися спільно. Проповідувати на них і керувати ними мали послідовники обох сторін. Зареєстрована община вважала, що такий стан речей через деякий час призвів би до остаточного об'єднання. Однак спільні молитовні збори тривали недовго. Восени 1974 р. розкольники припинили відвідувати спільні молитовні зібрання. Їх лідер Н. А. Машніцький заборонив послідовникам це робити. Коли такі зібрання відбувалися, баптисти-розкольники допускали до проповідей лідерів «Ради церков ЄХБ», виступали проти ВРЄХБ, обвинувачували органи влади у переслідуванні громадян в СРСР за віру в Бога та т. ін. Потім розкольники запропонували зареєстрованій общині надати їм можливість три дні на тиждень проводити самостійні релігійні зібрання у їхньому молитовному будинку¹².

Тож очікуваного владою об'єднання общин не сталося. Крім цього були зафіксовані нелегальні зібрання баптистів-розкольників у помешканнях своїх одновірців. Виконавчий орган общини ЄХБ відмовив розкольникам у наданні їм можливості самостійних богослужінь. Тому, починаючи з квітня 1975 р., баптисти-розкольники залишили зареєстрований молитовний дім і відновили свої зібрання у будинках одновірців, за що їх лідери неодноразово притягувались у 1975 р. до адміністративної відповідальності.

Бути стійкими у вірі, не боятися ніяких репресій, проводити активну євангельську діяльність серед населення надихав віруючих їх лідер Н. А. Машніцький, який у червні 1975 р. втретє направив у Президію Верховної Ради СРСР заяву з проханням позбавити його громадянства, оскільки він та його сім'я переслідувалися органами влади за релігійну діяльність. Органи влади вважали, що Машніцький до усього підходив «з позицій антикомунізму, антирадянщини», чого навчав і своїх пос-

¹² ДАВінО. – Ф. П-136, оп. 67, спр. 131. – Арк. 77.

лідовників. Коли йому пропонували піти на молитовні збори у зареєстрований дім, то він відповідав, що там моляться за радянську владу, там усе віддає запахом державності і на такі збори він не ходить.

Подібну позицію займав активний послідовник «Ради церков» П. М. Радзіховський. У бесіді з представниками уповноваженого Ради він обурювався тим, що атеїсти вважали розкольників антидержавниками і заявив: «ми не антидержавники, а ми більше усього антикомуністи, антиатеїсти». Інший активний баптист-розкольник М. А. Виноградський у бесіді з органами влади про реєстрацію заявив, що вони ніколи не будуть допускати на свої членські збори представників влади, оскільки комуністи не допускають сторонніх осіб на свої збори. Тож уповноважений Ради зробив більш ніж очевидний висновок про те, що Виноградський і його однодумці прагнули уникнути контролю органів влади¹³.

Що чекало на віруючих після реєстрації бачимо на прикладі частини баптистів-розкольників на чолі з Г. Г. Байдаченко. У Ленінську райраду Вінниці у 1975 р. вони направили прохання зареєструвати їх як общину ЄХБ. Апаратом уповноваженого Ради одразу було прийнято рішення разом з місцевими органами влади до оформлення реєстрації переконатися, як община збиралася виконувати законодавство про релігійні культу. З цією метою передбачалося вести регулярне спостереження за ними. Райвиконком поставив вимогу від ініціаторів реєстрації вказати адресу проведення богослужінь, час молитовних зборів, тимчасовий склад виконавчого органу і ревкомісії, хто мав виконувати обов'язки пресвітера, диякона. Осіб, котрі притягувалися до кримінальної відповідальності за порушення релігійного законодавства, рекомендувалося до керівництва общиною не залучати. Надалі планувалося вивчити форму проведення богослужінь, як община поставилася б до рекомендацій та пропозицій влади і лише після цього вирішилося б питання про реєстрацію¹⁴.

¹³ ДАВінО. – Ф. П-136, оп. 67, спр. 131. – Арк. 78–79.

¹⁴ Там само. – Арк. 99.

Найчисельнішою нелегальною релігійною течією в області були п'ятидесятники. На 1970 р. їх нараховувалося приблизно 2425 осіб, що мешкали у 117 населених пунктах. Кількість віруючих у групах була різною — від 10 до 80 осіб. Серед п'ятидесятників владі було відомо про 52 служителів культу. Практично усі групи належали до воронаєвського напрямку, лише декілька осіб належали до суботників.

З метою приховування від влади діяльності п'ятидесятники систематично проводили молитовні збори у різні години доби. Хоча багато віруючих п'ятидесятників проти радянської влади налаштовані не були, визнавали діюче законодавство, брали участь у виборах, однак все одно реєструватися не бажали, оскільки реєстрація передбачала приєднання груп п'ятидесятників до общин ЄХБ та безліч обмежень у здійсненні релігійного культу. Зокрема, лідер п'ятидесятників Вінниці І. Н. Мусатов заявляв: «...Органи влади вважають віровчення п'ятидесятників ізувірським і антидержавним, а в дійсності це не так. ...Стосовно служби в армії — ми не вчимо і не закликаємо своїх послідовників не служити в армії. ...Якщо мова йде про реєстрацію, то я погоджуюся, але без підпорядкування ВРЄХБ. У нас із ними серйозні канонічні розходження і такого об'єднання бути не може. Щоб стати на реєстрацію... необхідно провести роботу серед віруючих, бо у віруючих укорінилася глибока недовіра до неї упродовж тривалого часу. Усім відомо, що багато наших груп були на реєстрації, а потім без яких-небудь підстав їх зняли з реєстрації...». Були також групи віруючих, які відмовлялися брати участь у виборах, служити в армії, не брали участь у «суспільно-корисній праці». Такі п'ятидесятники мешкали у селах Кустівці Хмільницького району, Іванів Калинівського району та інших¹⁵.

Лідери п'ятидесятників проводили свою діяльність таким чином, щоб діяти в умовах підпілля, уникати конфліктів з органами місцевої влади, покарань за порушення законодавства про релігійні культу, зберегти організаційну структуру та відданість своєму віровченню. Робота, яку проводили баптисти

¹⁵ ДАВінО. – Ф. П-136, оп. 63, спр. 132. – Арк. 41–45.

серед п'ятидесятників стосовно об'єднання, майже не мала успіху. У кінці 1970 р. п'ятидесятники почали відмовлятися вести розмови з баптистами стосовно даного питання.

Незважаючи на постійне стеження за віруючими, інформація, яку намагалися отримати представники уповноваженого Ради у справах релігій стосовно підпільної діяльності п'ятидесятників була незначною. Невдоволення у влади викликало те, що достеменно не було відомо, скільки щорічно осіб ставали п'ятидесятниками, не було повних даних про служителів культу і процеси, які відбувалися в середовищі Церкви. Представники Ради констатували, що адміністративні заходи впливу очікуваних результатів не давали. Напроти, такими діями влада лише заганяла їх у глибоке підпілля, до якого вони пристосовувалися і в нелегальних умовах діяли¹⁶.

Влада намагалася з'ясувати, чому п'ятидесятники уникали реєстрації. На цю тему впродовж 1971 р. проводились бесіди з пресвітерами та віруючими Церкви. В результаті було зроблено висновок, що керівний склад та активні віруючі відмовлялися від реєстрації внаслідок того, що представники органів влади вимагали б від них списки віруючих, різну інформацію, забороняли б водити на молитовні збори дітей, не розмовляти під час молінь іншими мовами, що, звичайно, для п'ятидесятників було неприйнятним, тому вони і не планували реєструватися.

У 1971 р. владі вдалося встановити контакт з пресвітером Вінницької общини І. Н. Мусатовим. З ним було проведено декілька бесід стосовно реєстрації та законодавства про культу. Мусатов заявив, що проти реєстрації він не був, але віруючі ставилися до неї з недовірою. За домовленістю з пресвітером представники влади відвідали одне з молитовних зібрань п'ятидесятників з метою аналізу змісту їх релігійних проповідей¹⁷.

У 1972 р. віруючих п'ятидесятників нараховувалося близько 2320 осіб, у тому числі 58 служителів культу. Упродовж року влада притягла до адміністративної відповідальності 6 віруючих. Зокрема, у Тульчинському районі було оштрафовано

¹⁶ ДАВінО. – Ф. П-136, оп. 63, спр. 132. – Арк. 46–47.

¹⁷ Там само. – Оп. 64, спр. 152. – Арк. 36–37.

І. А. Медюка на 50 крб. як проповідника і за надання свого будинку для нелегального зібрання віруючих. Крім цього, у березні 1972 р. в селі Бортники Тульчинського району місцеві органи влади зуміли зафіксувати та припинити зібрання, у якому брали участь лідери п'ятидесятників з Вінниці, Київської та Житомирської областей, з метою рукоположення пресвітера місцевої общини. Його мали здійснити єпископи Н. М. Камінський з Житомирської та І. Н. Южаков з Київської областей. Про це зібрання місцеву владу орієнтували уповноважені Ради по Житомирській і Київській областях¹⁸.

Упродовж 1974 р. органам влади вдалося вивести з підпілля три групи віруючих у селах Гриженці Тиврівського району (43 особи) та Бруслинів і Бруслинівка Літинського району (37 та 66 осіб відповідно). Крім того, молитовні збори у названих групах відвідувало ще не менше 30 осіб, які у зареєстровані списки не заважали входити. Всього незареєстрованих общин п'ятидесятників на 1 січня 1975 р. було 102 (1697 віруючих).

Як і раніше ставлення до влади серед п'ятидесятників було різним. Багато хто був членом профспілок, брав участь у виборах, служив у армії. Однак залишалися і категорично налаштовані віруючі, зокрема, у селах Некрасово Вінницького, Пултівці Жмеринського, Іванів Калинівського районів, котрі не брали участі у виборах органів влади, відмовлялися від служби в армії, не долучалися до заходів, які проводилися владою. Так, проповідник А. К. Явний, 1916 р. н., уродженець і житель села Пултівці Жмеринського району, робітник радгоспу розповів про себе, що був п'ятидесятником з дитинства, у 1937 р. його засудили за релігійні переконання, на вибори він не ходив, оскільки, відповідно Святого письма, «ручатися ні за кого неможна», членом профспілки не був, його діти до піонерів не належали, на гуртки не ходили. Про своє ставлення до служби в армії він заявив, що віруючі на основі заповіді «не вбий» не повинні служити в армії зі зброєю у руках, усі люди брати і ворогів у них немає. Такі ж погляди на службу в армії висловлювали одновірці Явного — В. Г. Стецюк, 1940 р.н., мешканець села

¹⁸ ДАВінО. – Ф. П-136, оп. 65, спр. 148. – Арк. 34–36.

Пултівці, С. Б. Бондар, 1950 р.н. і І. П. Мальований, 1957 р.н. з села Іванів Калинівського району.

На думку уповноваженого Ради до таких груп належали ті, на кого мав вплив єпископ Іванов, що очолював Київський єпископат. Він вважав, що внаслідок позиції Іванова до позитивних результатів не призводила робота влади у справі приєднання п'ятидесятників до ЄХБ чи автономної реєстрації великої Вінницької общини (більше 400 осіб) та общин у селах Слобода, Почапінці, Зоринці, Межирів Жмеринського, Іванів Калинівського, Гурівці Козятинського, Кантеліна Іллінецького, Лука і Никифорівці Немирівського, Вороновиця Вінницького районів. Представники уповноваженого Ради проводили тут значну роботу, агітуючи за реєстрацію релігійних общин, але не досягли бажаного. Лідери груп у цих селах вели активну роботу серед віруючих, щоб вони ні в якому разі не йшли на реєстрацію¹⁹.

До керівної ланки п'ятидесятників у Вінниці, що складалася, як її характеризувала влада — з «фанатиків і екстремістів», входили: старший пресвітер І. Н. Мусатов, пресвітер А. А. Мельник (народився у Західній Україні, був тричі засуджений за підпільну релігійну діяльність), диякони В. В. Білик, М. П. Мельник. Членами церковної ради були М. П. Мельник, Л. Д. Мельник, А. П. Міщук, В. В. Рябчук. Владу, зокрема, обурювала стійка релігійна позиція А. А. Мельника. Він, незважаючи на свої судимості, рішуче заявляв у червні 1975 р. представникам апарату уповноваженого Ради, що запросили його на бесіду з метою виявлення ставлення до реєстрації общин Християн віри євангельської (ХВЕ) в органах влади: «...мене у Донецьку в п'ятдесяті роки судили за підпільну релігійну діяльність, у шістдесяті роки в Запоріжжі судили за те, що я намагався легалізувати діяльність общин ХВЕ. Тепер я очікую четвертого строку. Моє ставлення до реєстрації в органах влади вкрай негативне. Шляхом реєстрації в органах влади втручаються у внутрішні справи Церкви. Ось чому я проти реєстрації...». На питання, як він пояснює віруючим своє ставлення до реєстрації, Мельник відповів: «...у мене інших відповідей бути не може,

¹⁹ ДАВінО. – Ф. П-136, оп. 67, спр. 131. – Арк. 40–42.

моє ставлення до реєстрації в органах влади віруючим давно відомо, і якщо хтось мене про це запитає, то я йому відповім, так само як і вам... інших відповідей бути не може»²⁰.

Аналіз бесід, які проводили з лідерами п'ятидесятників представники апарату уповноваженого Ради показав, що мотиви відмови від реєстрації зводилися до наступного:

- 1) реєстрація вимагала служби в армії;
- 2) не водити дітей на збори і не навчати їх релігії;
- 3) заборонялося творити милостиню;
- 4) держава втручалася у внутрішні справи Церкви (надавала служителів культу);
- 5) не дозволялося хрестити дітей без відома влади.

За відомостями, які мали органи влади, мотиви відмови від реєстрації були не новими, вони співпадали з листком, що поширювався серед п'ятидесятників — «Рішення братської бесіди з питання облаштування церков Християн віри євангельської». У ньому общинам ХВС роз'яснювалося, за яких причин вони не можуть йти на реєстрацію. По усім питанням там було надано відповіді лідерам общин і віруючим.

Підтвердженням впливу на общини п'ятидесятників області Київського єпископату влада розцінювала бесіду пресвітера ЄХБ села Джулинівка — С. П. Дяченка з головою п'ятидесятників села Кантеліна — Г. Н. Загорія, що відбулася у травні 1975 р. з питання реєстрації общини. Г. Н. Загорія розповів С. П. Дяченку, який раніше був п'ятидесятником і користувався його довірою, що у 1970 р. він був у Києві, мав там зустріч та бесіду з вищими братами і на цій зустрічі було вирішено, щоб на реєстрацію в органи влади не йти, оскільки умови реєстрації суперечать Святому письму²¹.

Негативним ставленням до радянського законодавства про культу відзначалася також релігійна течія єговістів. У 1970 р. її віруючих в області було зафіксовано 15 груп. Серед них: 13 груп ільїнців (102 віруючих) і 2 групи свідків Ієгови (приблиз-

²⁰ ДАВінО. — Ф. П-136, оп. 67, спр. 131. — Арк. 76.

²¹ Там само. — Арк. 77.

но 130 осіб). Серед свідків Іегови був поділ на зятеківців і «опозицію». Після прибуття їх у 1966 р. з місць спецпоселень на територію області, вони за цим принципом розселилися. Зятеківці переважно осіли у Ямполі, а прихильники «опозиції» — у Могилів-Подільську.

Стосовно єговістів-ільїнців у влади була інформація, що на території трьох суміжних районів: Бершадського, Гайсинського і Теплицького мешкало 102 особи, з них чоловіків — 28, жінок — 74 особи. За віком до 30 років було 6 осіб, від 31 до 40 років — 13, від 41 до 50 років — 24, від 51 до 60 років — 9, старше 60 років — 50 осіб.

Свідки Іегови, за даними влади, на території області мешкали з 1966 р. в Могилів-Подільську і в Ямполі у кількості приблизно 130 осіб (50 чоловіків і 80 жінок). За віком до 30 років було 19 осіб, від 31 до 40 років — 21 особа, від 41 до 50 років — 36, від 51 до 60 років — 24, старших за 60 років — 30 осіб.

Влада відмічала, що ставлення ільїнців і свідків Іегови до радянського законодавства було негативним. Від реєстрації в органах влади вони відмовлялися, оскільки, посилаючись на свої релігійні переконання, земної влади не визнавали. Ніякої участі у суспільно-політичній діяльності, у громадських зборах, у виробничих нарадах не брали. Відмовлялися вони також від участі у виборах, за виключенням окремих осіб, в армії не служили, до профспілок не входили. Місцевим органам влади було відомо, що ільїнці і свідки Іегови систематично проводили свої зібрання малими групами, у ільїнців вони мали назву дружин, у свідків Іегови — студій. На зібраннях вивчалася єговістська література і проводилися моління²².

Станом на січень 1975 р. в області було зафіксовано 9 діючих груп єговістів, які об'єднували 127 осіб. З них 69 віруючих належали до рутерфордівців (у Могилів-Подільську — 21 особа, у Ямполі — 48) та 58 до єговістів-ільїнців, що мешкали у 7 селах Бершадського, Гайсинського і Теплицького районів. Общини там були нечисленні, однак партійними, радянськими та громадськими органами серед них постійно проводилася

²² ДАВінО. – Ф. П-136, оп. 63, спр. 132. – Арк. 49–52.

«виховна» робота. У тих, кого влада вважала лідерами груп, було взято письмові попередження про незаконність їх нелегальної діяльності та адміністративну відповідальність за її проведення. Після арешту у 1973 р. лідера ільїнців М. Воеводи про організаційні зв'язки цього напрямку єговістів уповноважений Ради інформації не мав²³.

Більш інформованими органи влади були про рутерфордівців. Так, група з Ямполья входила до складу Молдавського обводу. З Молдавії її керівники отримували єговістську літературу, яка використовувалася на релігійних студіях. Такі ж зв'язки, як вважала влада, підтримувала й Могилів-Подільська група, хоча станом на 1974 р. виявити їх не змогла.

Віруючих-єговістів цих міст було взято на облік, виявлено лідерів та особливо відданих вірі. Усіх їх (11 осіб: 4 у Могилів-Подільську і 7 осіб у Ямполі) у письмовій формі було попереджено про відповідальність за незаконну релігійну діяльність. Крім того збиралася інформація на лідерів єговістів з метою обвинувачення їх в антисупільній та антидержавній діяльності. З двох груп єговістів у селах Грабарівка та Вендичани-Кукавка Могилів-Подільського району у 1974 р. стеження було зняте, оскільки там залишилося по 2 віруючих, які стали належати до Могилів-Подільської групи. На серпень 1975 р. троє віруючих з числа активних єговістів ільїнського напрямку за нелегальну діяльність були притягнуті до адміністративної відповідальності²⁴.

Таким чином, проводячи упродовж першої половини 1970-х рр. активну антирелігійну роботу та застосовуючи різні методи тиску на підпільні релігійні общини області, органам влади так і не вдалося примусити їх зареєструватися. Віруючі п'ятидесятники, баптисти та єговісти проявляли стійкість віри, що є яскравим прикладом того, як в умовах радянської авторитарної системи можна було відстоювати своє право на свободу совісті та думки. Навіть попри невороже ставлення до влади багатьох з віруючих, вже саме існування таких людей було

²³ ДАВінО. – Ф. П-136, оп. 67, спр. 131. – Арк. 42–43.

²⁴ Там само. – Арк. 44–46, 80.

небезпечним для неї, оскільки несло потенційну загрозу радянському режиму, інакодумство для якого було неприйнятним.

Розглянута нами проблема потребує подальшого ґрунтовного вивчення, зокрема, специфіки повсякденного життя віруючих, доль як активних діячів, так і простих послідовників нелегальних релігійних течій, їх організаційні зв'язки у межах України та з закордонними центрами.